

Thổ Hà: Hồn cổ Kinh Bắc bên dòng sông Cầu

ISSN: 2734-9195 11:36 24/09/2026

Không thể tách rời không gian di tích Thổ Hà với lịch sử làng nghề. Thổ Hà cùng với Bát Tràng và Phù Lãng từng tạo thế chân kiềng, là một trong ba trung tâm gốm xứ cổ xưa nhất Việt Nam (hình thành từ thế kỷ XII - XIV).

Hành trình khám phá Quần thể di tích quốc gia đặc biệt và làng nghề nghìn năm tuổi.

Nằm nép mình bên dòng sông Cầu thơ mộng, làng cổ Thổ Hà (thuộc xã Vân Hà, huyện Việt Yên, tỉnh Bắc Giang cũ), nay thuộc Phường Vân Hà, Thành phố Bắc Ninh là một trong những ngôi làng hiếm hoi ở vùng đồng bằng Bắc Bộ còn gìn giữ nguyên cấu trúc không gian văn hóa cổ kính.

Đầu năm 2026, *Quần thể di tích Đình - Chùa - Từ Chỉ Thổ Hà* đã chính thức được công nhận là *Di tích quốc gia đặc biệt*. Nơi đây không chỉ sở hữu những kiệt tác kiến trúc nghệ thuật thời Lê - Mạc - cái nôi của nghề gốm sành cổ xưa, tạo nên một bức tranh sơn thủy hữu tình, đậm đà bản sắc tâm linh và bề dày lịch sử.

Chùa Thổ Hà (Đoan Minh Tự) - Trung tâm Phật giáo cổ kính

Nằm ở vị trí thanh tịnh trong lòng làng cổ, chùa Thổ Hà (tên chữ là Đoan Minh Tự) là ngôi cổ tự linh thiêng mang đậm nét kiến trúc Phật giáo vùng Kinh Bắc.

Ảnh: Internet

Lịch sử hình thành: Chùa được tạo dựng muộn nhất là vào thế kỷ XVI dưới thời nhà Mạc. Văn khắc trên đôi rồng đá cổ ở lối vào chùa ghi rõ niên hiệu năm Canh Thìn (1580) và năm Giáp Thân (1584). Đến năm 1610 (thời Lê Trung Hưng), chùa trải qua một đợt đại tu lớn. Trải qua biến động thời chiến, gác chuông nguyên bản bị dỡ bỏ năm 1946 phục vụ tiêu thổ kháng chiến. Sau này, đến giai đoạn 2019 - 2022, di tích đã được nhà nước đầu tư trên 40 tỷ đồng để tu bổ toàn diện.

Kiến trúc "Nội công Ngoại quốc": Chùa có quy mô bề thế và hoàn chỉnh với Tòa Tiền đường, Thượng điện, Tòa Mặt Động và hai dãy hành lang dài chạy dọc hai bên.

Hệ thống tượng cổ và hiện vật: Chùa lưu giữ gần 100 pho tượng Phật cổ bằng gỗ và đất nung qua nhiều thời kỳ, được chạm khắc tinh xảo. Điểm độc đáo nhất là hệ thống Động Tiên tái hiện sống động cuộc đời Đức Phật và tấm bia đá cổ "Thịnh Đức nguyên niên" khắc năm 1653.

Đình Thổ Hà - Kiệt tác kiến trúc thời Lê Trung Hưng

Nếu chùa Thổ Hà mang lại nét u tịch, thanh tịnh thì đình Thổ Hà lại là biểu tượng cho sự uy nghiêm, hưng thịnh cho một làng buôn bán giao thương sầm uất bậc nhất bờ Bắc sông Cầu.

Lịch sử và quy mô: Đình được khởi dựng năm Nhâm Thân (1692) dưới thời vua Lê Hy Tông, tọa lạc trên một khuôn viên rộng lớn hơn 3.000 mét vuông sát bến sông.

Tín ngưỡng phối thờ: Đình thờ thành hoàng là *Thái Thượng Lão Quân* (Lão Đam), vị thần biểu trưng cho đạo học phương Đông, phối thờ cùng cụ *Đào Trí Tiến* - vị tổ có công truyền nghề gốm sành cho dân làng.

Bảo vật quốc gia "Cửa võng": Tinh hoa điêu khắc của ngôi đình hội tụ ở bộ *Cửa võng gỗ sơn son thếp vàng 3 tầng* mỹ lệ chế tác năm 1692. Với kỹ thuật chạm bong, chạm thủng điêu luyện hình rồng, phượng, chim muông, hoa lá đan cài tinh xảo, tác phẩm nghệ thuật độc bản này đã được Nhà nước công nhận là *Bảo vật quốc gia*.

Từ Chỉ Thổ Hà - Biểu tượng của tinh thần hiếu học

Bên cạnh các công trình thờ Phật và Thần, Thổ Hà còn dành một không gian trang trọng cho tri thức, đó là Từ Chỉ Thổ Hà.

Ý nghĩa nhân văn: Được xây dựng vào năm 1680, Từ Chỉ (hay Văn Chỉ) Thổ Hà là nơi thờ Khổng Tử và các vị tiên hiền, khoa bảng của làng qua các triều đại.

Biểu tượng tinh thần: Sự hiện diện của Từ Chỉ là minh chứng rõ ràng cho tinh thần hiếu học, tôn sư trọng đạo của một làng quê thuần túy làm nghề thủ công và buôn bán. Đây là nơi giáo dục truyền thống, để các thế hệ học trò Thổ Hà đến dâng hương mong cầu đỗ đạt trước mỗi kỳ thi lớn.

Nghề gốm cổ Thổ Hà - Hồn cốt đất nung vang bóng một thời

Không thể tách rời không gian di tích Thổ Hà với lịch sử làng nghề. Thổ Hà cùng với Bát Tràng và Phù Lãng từng tạo thế chân kiềng, là *một trong ba trung tâm gốm xứ cổ xưa nhất Việt Nam* (hình thành từ thế kỷ XII - XIV).

Đặc tính sành không men độc đáo: Gốm Thổ Hà là dòng gốm sành không men. Nhờ chất đất sét dẻo đặc trưng của vùng sông Cầu, khi nung ở nhiệt độ cao, xương đất tự chảy men tạo nên sắc nâu đỏ, bóng mịn như da lươn. Sản phẩm gốm (chum, vại, tiểu sành) có độ sành cao, không thấm nước, gõ vào kêu đanh như chuông và bền vĩnh cửu.

Kiến trúc ngỗ cổ từ phế phẩm gốm: Khi nghề gốm hưng thịnh, những sản phẩm lỗi, mảnh gốm vỡ, tiểu sành được người dân tận dụng gác xếp làm tường nhà, tường ngỗ. Những bức tường không dùng vôi vữa, chỉ kết dính bằng bùn sông Cầu đến nay vẫn đứng vững, trầm mặc ngả màu thời gian, tạo nên các con ngõ sâu hun hút - nét đặc trưng riêng biệt độc nhất vô nhị của Thổ Hà.

Sự chuyển mình thời đại: Do thị trường thay đổi, nghề gốm Thổ Hà chính thức dừng hoạt động vào năm 1988. Người dân nhanh chóng chuyển hướng sang nghề làm bánh đa nem, mỳ gạo và nấu rượu.

Sự hòa quyện độc đáo giữa di tích và đời sống hiện đại

Ngày nay, khi đến với quần thể di tích Thổ Hà, du khách sẽ được chứng kiến một cảnh tượng vô cùng thú vị và độc đáo: nét tôn nghiêm của chốn thiền môn hòa quyện với nhịp sống làng nghề năng động. Ngay trên sân chùa, dọc các lối đi ngõ cổ rêu phong, những phen bánh đa nem trắng ngần được phơi thẳng tắp dưới nắng, tạo nên một bức tranh làng quê sống động, bình dị.

Hàng năm, từ ngày 20 đến 22 tháng Giêng Âm lịch, Lễ hội Thổ Hà được tổ chức long trọng. Đây là dịp quần thể di tích trở nên sống động nhất với các nghi thức rước kiệu tôn nghiêm từ đình sang chùa, hội hát Quan họ trên bến dưới thuyền bên dòng sông Cầu, biểu diễn Tuồng cổ và các trò chơi dân gian, thu hút đông đảo du khách thập phương về trải hội.

Tác giả: **Đặng Việt Thủy**